

تبیین سازمان‌یابی فضایی سیستم‌های شهری در ایران

با تأکید بر استان‌های فارس و بوشهر

نویسندگان:

دکتر هوشنگ رستم‌پور	دکتر سید علی صفوی	جواد نیک‌نام
عضو هیئت علمی دانشگاه خلیج فارس	عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس	کارشناس ارشد و پژوهشگر مدیریت شهری

سرشناسه: رستم‌پور، هوشنگ، ۱۳۳۸ -

عنوان و نام پدیدآور: تبیین سازمان یابی فضایی سیستم های شهری در ایران / نویسنده هوشنگ رستم‌پور، سید علی صفوی، جواد نیکنام.

مشخصات نشر: تهران: راه‌دان، ۱۳۹۱.

مشخصات ظاهری: ۱۶۰ ص.؛ مصور، جدول، نمودار.

شابک: 978-600-5950-87-8

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتابخانه: ص. ۱۲۳-۱۵۶.

موضوع: شهرسازی - ایران - فارس - طرح و برنامه‌ریزی - نمونه‌پژوهی
موضوع: شهرسازی - ایران - بوشهر (استان) - طرح و برنامه‌ریزی - نمونه‌پژوهی

موضوع: شهرسازی - طرح و برنامه‌ریزی

شناسه افزوده: صفوی، سید علی، ۱۳۵۴ -

شناسه افزوده: نیکنام، جواد، ۱۳۵۶ -

رده بندی کنگره: ۱۳۹۱ ۹۴۵/الف/۱۶ HT

رده بندی دیویی: ۱۳۱۶-۹۵۵/۳۰۷

شماره کتابشناسی ملی: ۲۷۴۰۳۰۱

تبیین سازمان یابی فضایی سیستم های شهری در ایران

ناشر: انتشارات راه دان

نویسنده: هوشنگ رستم‌پور، سید علی صفوی، جواد نیکنام

نوبت چاپ: اول / تابستان ۱۳۹۱

شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه

قیمت: ۸۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۹۵۰-۸۷-۸

نظارت چاپ: عقیق ۴-۳-۸۸۹۲۳۴

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱
فصل اول: مبانی نظری.....	۳
۱-۱- کلیات.....	۳
۲-۱- تعریف مفاهیم و واژگان.....	۶
فصل دوم: سیستم‌های شهری.....	۱۵
۱-۲- سیستم شهری.....	۱۵
۱-۱-۱- سابقه کار و پیشینه مطالعاتی سیستم شهری.....	۲۰
۲-۱-۲- اهمیت جایگاه و کاربرد سیستم شهری.....	۲۳
۳-۱-۲- سطوح سازمانی سیستم شهری.....	۲۸
۴-۱-۲- گونه‌ها و ساختار سیستم شهری.....	۳۳
۵-۱-۲- برنامه ریزی، سیستم شهری و تولید فضا.....	۳۹
۲-۲- سازمان فضایی.....	۴۱
۱-۲-۲- نقش فرآیند در شکل‌گیری سازمان فضایی سیستم شهری.....	۴۴
۲-۲-۲- روابط ابزار سازمان‌یابی فضایی.....	۴۷
فصل سوم: سازمان‌یابی فضایی سیستم‌های شهری در ایران.....	۵۳
۱-۳- سیر تکوین و تکامل سازمان فضایی.....	۵۳
۲-۳- صنعت‌گرایی، برنامه‌گرایی و سازمان‌یابی فضا در ایران.....	۶۴
۳-۳- نظام مدیریتی و اجرایی برنامه ریزی شهری و منطقه‌ای در ایران.....	۷۷
۴-۳- سطوح سازمانی در سیستم شهری ایران.....	۸۰
فصل چهارم: شناخت و تحلیل ویژگی‌های منطقه مورد مطالعه.....	۸۵
۱-۴- توانهای محیطی - اکولوژیکی.....	۸۵
۲-۴- ویژگی‌های ساختاری و توزیع فضایی جمعیت.....	۹۱
۳-۴- ساختار فعالیت اقتصادی.....	۹۵
۴-۴- شبکه راهها.....	۹۶

- جدول ۵-۱۰) ماتریس تعامل فضایی جمعیت شهری منطقه بوشهر و فارس با هدف اشتغال طبقات شهری: هزار نفر..... ۱۱۶
- جدول ۵-۱۱) ماتریس تعامل فضایی جمعیت شهری منطقه بوشهر و فارس با هدف آموزش طبقات شهری: هزار نفر..... ۱۱۷
- جدول ۵-۱۲) ماتریس تعامل فضایی جمعیت شهری منطقه بوشهر و فارس با هدف امور بهداشت و درمان، طبقات شهری: هزار نفر..... ۱۱۹
- جدول ۵-۱۳) ماتریس تعامل فضایی جمعیت شهری منطقه بوشهر و فارس با هدف تفریح طبقات شهری: هزار نفر..... ۱۱۹
- جدول ۶-۱) سازمان فضایی موجود در میان مراکز شهری منطقه بوشهر و فارس..... ۱۲۴
- جدول ۶-۲) مقایسه جمعیت شهرها با جمعیت ورودی به هر شهر و جایگاه آن در سیستم شهری..... ۱۲۷
- جدول ۶-۱) سازمان فضایی پیشنهادی در سیستم شهری بوشهر و فارس..... ۱۲۸
- جدول ۶-۳) مقایسه جمعیت شهرها با جمعیت ورودی به هر شهر و جایگاه آن در سیستم شهری..... ۱۲۹

فهرست اشکال و نقشه‌ها

- شکل ۱-۱) تصویر عمومی سیستم..... ۱۱
- شکل ۱-۲) سیستم انسان - محیط..... ۱۲
- شکل ۱-۳) ساخت اصلی یک سیستم شهری..... ۱۷
- شکل ۲-۲) الگوی آینده شهر در سیستم شهری..... ۱۷
- شکل ۳-۲) بازنمایی تحلیل نقد (تأثیر) سیستم شهری و روستایی..... ۲۷
- شکل ۴-۲) مدل سیاست شهری بر اساس سیستم شهری..... ۲۸
- شکل ۵-۲) زیر سیستم های اصلی و هم کنشی متغیرهای یک سیستم شهری..... ۳۱
- شکل ۶-۲) عناصر اصلی الگوی سیستم شهری و ناحیه ای..... ۳۲
- شکل ۷-۲) مدل سلسله مراتبی سیستم شهری..... ۳۳
- شکل ۸-۲) گونه های مختلف روابط فضایی..... ۳۴
- شکل ۹-۲) مفاهیم سه گانه از فرآیند های برنامه ریزی..... ۴۰
- شکل ۱۰-۲) مدل سیستم «بمف» برای بهبود فرایند..... ۴۵
- شکل ۱۱-۲) وابستگی بین فرم های فضایی و فرآیند های اجتماعی..... ۴۷
- شکل ۱۲-۲) جریان مهاجرت از شهرهای کوچک (نواحی کمتر شهری) به نواحی شهری بزرگ..... ۵۰
- شکل ۱-۳) سازمان تقسیمات منطقه ای کشور در عهد سلوکی و اسکانی..... ۶۰
- شکل ۲-۳) تقسیمات منطقه ای در عهد ساسانی..... ۶۱
- شکل ۳-۳) سازمان فضایی شهرها در دوره صفویان..... ۶۷
- نقشه ۵-۱) نقاط شهری محدوده مورد مطالعه..... ۱۰۲
- نقشه ۶-۱) سازمان فضایی پیشنهادی در سیستم شهری بوشهر و فارس..... ۱۲۸
- شکل ۶-۱) سازمان فضایی سیستم شهری پیشنهادی برای منطقه فارس و بوشهر..... ۱۳۱

پیشگفتار

غالب برنامه ریزان شهری، بویژه در مکتب ساختارگرایی معتقدند که پدیده های گوناگون فضای زندگی را نمی توان جداگانه و بطور مستقل از یکدیگر مطالعه کرد. لذا پیوستگی اساسی سکونتگاهی شهری و ناحیه ای را می توان در «تئوری سیستم ها» مشخص ساخت. اما اساسا الگوهای ارتباطی و جریانان میان شهرها که خالق پویایی و تولید کننده سازمان فضایی سیستم شهری هستند، کدامند؟ و چگونه این جریانان در مکانسیسم تعامل مؤثر واقع شده و تحول در سیستم شهری ایجاد می کنند؟

این پژوهش با اعتقاد به اینکه فرم فضایی سیستم شهری استانه های بوشهر و فارس انعکاسی از فرآیندهای اجتماعی و اقتصادی است که در طول زمان طی نموده اند انجام شده است.

محدوده مورد مطالعه تحت عنوان منطقه بوشهر و فارس با حدود ۱۱۵۰۳۱ کیلومتر مربع وسعت در جنوب ایران واقع شده و ۷۴/۲ درصد از مجموع مساحت استانه های بوشهر و فارس را مشتمل بر ۱۸ شهر یا جمعیتی معادل ۲۱۶۶۳۱۹ نفر در مساحتی حدود ۴۶۰۰۱ هکتار در بر دارد. تراکم نسبی جمعیت شهری در منطقه معادل ۴۱/۴۱ نفر در هکتار است. با عنایت به ماهیت تحقیق سوالات اصلی تحقیق در پی شناسایی عوامل و متغیرهای مؤثر، انسجام و یکپارچگی تعادل و یا عدم تعادل در سازمان فضایی سیستم شهری می باشد، بنابر این در این پژوهش هدف ضمن غنای بخشیدن و انسجام دهی به مطالعات موجود در پی به دست آوردن شواهد عینی در خصوص نحوه سنجش سیستم شهری و عوامل مؤثر بر سازمان یابی آن می باشد تا بر اساس آن بتوان به ارائه یک الگوی مناسب سازمان فضایی سیستم شهری دست یافت.

جهت تبیین سازمان یابی فضایی سیستم شهری فرضیات پژوهش در سه محور به شرح زیر شکل گرفت:

- سازمان یابی فضایی سیستم شهری بوشهر و فارس تابعی از مؤلفه های اقتصادی و اجتماعی است.
- با توجه به متغیرهای مؤثر در منطقه بوشهر و فارس، سیستم شهری منطقه دارای عدم انسجام است.

- در سیستم شهری منطقه بوشهر و فارس مراکز شهری دارای عدم تعادل فضایی می باشند.
- روش تحقیق انتخاب شده برای انجام پژوهش روشی نظری - کاربردی است که در آن از تئوری سیستم ها و روشهای آمار توصیفی، استنباطی و مدل های برنامه ریزی استفاده شده است. در جامعه آماری تحقیق برای سنجش روابط جمعیتی میان شهرها ۸۲۶۲ نفر به عنوان آزمودنیهای تحقیق مورد

ارزیابی قرار گرفتند.

در این پژوهش با کاربرد تئوری سیستم‌ها و تهیه ماتریس تعامل فضایی جمعیت میان شهرهای مورد مطالعه فرضیات تحقیق مورد ارزیابی قرار گرفتند و در نهایت مشخص گردید که با توجه به روابط مذکور در روابط فضایی جمعیت ورودی و خروجی مراکز شهری در طبقات مختلف میزان خی دو محاسبه شده کوچکتر از میزان خی دو در جدول نقاط بحرانی است و با احتمال $\alpha = 0.05$ فرض صفر (H_0) را می‌پذیریم و پذیرش فرضیه صفر دارای این معنی است که فرض وابسته بودن یا سیستمی بودن عناصر و مراکز شهری تأیید نمی‌شود. بلکه مراکز مذکور به طور مستقل از یکدیگر فعالیت می‌نمایند و از همپیوندی و انسجام سیستمی برخوردار نمی‌باشند. از سوی دیگر با تحلیل رگرسیون چند متغیره گام به گام از متغیرهای متعدد مورد بررسی تنها نسبت جنسی، تعداد واحدهای صنعتی، متوسط نرخ رشد سالانه و نرخ باسوادی در جایابی جمعیت مؤثر می‌باشند. بر اساس شاخص‌های تراکم شهری، تجمع شهری و قانون مرتبه - اندازه نیز عدم تعادل در بین مراکز شهری تأیید گردید.

کتاب حاضر در شش فصل تهیه شده است. فصل اول مبانی نظری موضوع را تشریح می‌نماید. در فصل دوم سیستم‌های شهری بررسی می‌شوند و در فصل سوم سازمان‌یابی فضایی سیستم‌های شهری در ایران مطالعه می‌شود. فصل چهارم به شناخت و تحلیل ویژگیهای منطقه مورد مطالعه می‌پردازد. فصل پنجم به تجزیه و تحلیل گرایش‌های سازمان فضایی و سیستم شهری پرداخته و بالاخره در فصل ششم نتایج مطالعات انجام گرفته بررسی شده و پیشنهادات ارائه می‌گردد.

هوشنگ رستم‌پور